

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ ЗАПИСУ ТА ОПРАЦЮВАННЯ ФРАЗЕМИКИ ГОВІРОК

Достовірний та ретельно зафіксований діалектний матеріал має важливе значення для різноаспектних лінгвістичних досліджень.

У статті окреслено загальні вимоги до польових досліджень з діалектології, вперше подано методичні поради щодо збирання та паспортизації фразеологічних одиниць говіркового мовлення.

Ключові слова: фраземіка, польові записи, діалектологія, програма-питальник, діалектне мовлення.

В умовах розвитку української держави все більшого значення набувають проблеми духовного поступу нації. Важливим елементом духовної культури є мова, у якій фіксуються знання й соціальний досвід, нагромаджуються культурні цінності. Розвій духовної культури соціуму зумовлюється насамперед станом функціонування мови в усіх сферах суспільної діяльності та особливо – мовною культурою індивідумів.

Реформування вищої школи спрямоване не тільки на переосмислення окремих форм, а й власне змісту навчання. В основі кредитно-модульної системи при укладанні навчальних програм головною є спрямованість на результат навчання, тобто на те, яку роботу (і на якому рівні) здатен виконувати випускник.

Для фахової підготовки сучасного вчителя-словесника чи майбутнього науковця-філолога особливого значення набувають дисципліни, що покликані допомогти усвідомити важливість і наукове значення інформації про говіркове мовлення, традиційну культуру та побут етносу. Актуальним залишається також вивчення діалектної мови в контексті традиційної обрядовості – надійного джерела глибшого пізнання основ духовності та культури етносу.

Зростає роль і значення нових досліджень з ареальної фраземіки, яка накопичує образні вторинні номінації, свідчить про специфіку відтворення мовної картини світу, має зв'язок з етнокультурою. Крім того, фраземіка говірок «безперервно живить фразеологію літературної мови багатством форм і влучністю змісту, варіантністю й синонімічністю, експресивно-емоційною наснаженістю» [11, 5].

Тому актуальною є підготовка навчального посібника, покликаного сприяти усвідомленню студентами діалектного багатства української мови, оволодінню практичними навичками самостійно записувати сталі народні вислови, виявляти й лінгвістично інтерпретувати особливості говірок різних діалектних типів. Розуміння важливого наукового значення інформації про говіркове мовлення, культуру та побут окремих територій України спонукає нас до розробки методичних порад, програми фіксації, вивчення та збереження для наступних поколінь цієї етнокультурної спадщини.

Навички з проведення діалектологічних досліджень допомагають у поглибленні комплексної лінгвістичної підготовки сучасного філолога і мають велике значення у формуванні його загального мовознавчого світогляду. Студенти спеціальності «Українська мова та література» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» на заняттях з української діалектології мають ознайомитися з розвитком та перспективами сучасного говіркознавства, зокрема з найновішими методиками збирання та дослідження територіального мовлення.

Огляд навчально-методичних матеріалів з української діалектології засвідчує більшу увагу до навчальної практики студентів, яка спрямована на записи діалектної лексики [2; 4; 5; 13]. Детальні інструкційні вказівки збирачеві діалектної лексики з тваринництва, які подані разом з питальником, уклав В.М. Куриленко [7]; методичні поради до фіксації та вивчення зоологічної лексики рідного краю в курсі «Українська діалектологія» сформулювала Н.П. Дейниченко [6].

Серед сучасних методичних праць на особливу увагу заслуговують такі, що стануть у нагоді дослідникам не тільки у збиранні власне діалектизмів, а й у фіксації етнолінгвістичних та етнографічних даних традиційно-побутової культури українців. М.С. Глушко у навчальному посібнику «Методика польового етнографічного дослідження» [3] узагальнив правила оформлення зібраних етнографічних матеріалів, способи їх фіксації, виклав вимоги до укладання питальників. В.Л. Конобродська, формулюючи загальні вимоги до підготовки й написання студентської наукової роботи з проблем етнолінгвістики, теж не могла оминати методичних порад щодо збору та паспортизації матеріалу, специфіки спілкування з інформаторами. Особливість етнолінгвістичного матеріалу, зауважує авторка, полягає у фіксації не окремих слів, а мікротекстів, які є описами фрагментів культурного явища [8, 22].

Про нагальну потребу фіксувати та вивчати фраземи народного мовлення в усіх українських говірках відзначали чимало дослідників [10; 12], хоч до сьогодні ще не маємо окремих програм-питальників чи методичних рекомендацій до запису фразеологічних одиниць сучасного діалектного мовлення. Зауважимо, що у матеріалах «Атласу української мови» [1], наприклад, як відповіді на 23 питання спеціального розділу програми, зафіксовано чимало сталих висловів говіркового мовлення, основну частину яких становлять прислів'я та приказки [9, 147].

Отже, потреба у виробленні сучасних методик фіксації фразеологічних одиниць очевидна, адже записи за програмою-питальником уможливають виконати більш детальний аналіз сучасного стану живого діалектного мовлення, класифікувати територіально, оцінити вплив літературного мовлення на діалектне і навпаки, з'ясувати характер міждіалектних контактів, відмежувати загальномовне, інтердіалектне від вузьколокального.

Для студентів стануть корисними, на нашу думку, подані нижче методичні поради до записування й опрацювання фразем сучасного говіркового мовлення.

1. Запис фразеологічного матеріалу можна здійснювати за спеціальною програмою, складеною на основі опрацювання наукової літератури з фразеології слов'янських мов, етнолінгвістики, етнографії, а також словників і матеріалів до фразеологічних словників говірок.

2. Інформатором може бути постійний і обов'язково корінний мешканець населеного пункту. Важливо, щоб це були люди старшого віку, без освіти або з мінімальною освітою (але не філологічною чи педагогічною), без мовленнєвих вад. Специфіка та складність записування фразеологізмів вимагають пошуку людей, які мають особливе мовне чуття, яскраво виражають свої емоції засобами мови, є цікавим співрозмовниками, легко йдуть на контакт.

Перед діалогом потрібно налаштувати інформатора на розмову, повідомити, що вам дуже важливо зібрати і зберегти для наступних поколінь історію цього села та його мешканців, зразки усного мовлення, цікаві й дотепні вирази тощо.

3. Питання програми можна подавати у більш розширеній формі, послуговуватися простою, доступною мовою для інформатора, при потребі вдаватися до описів і навіть своїх запропонованих варіантів фразеологічних одиниць, але робити це обережно, без нав'язування. Ні в якому разі не можна перебивати чи зупиняти співрозмовника, якщо він відхилився від теми, почав згадувати про своє життя чи найбільш хвилюючі події. У вільній, невимушеній розмові інформатор не буде намагатися відповідати «грамотно», «правильно», цілком зосередиться на спогадах. У такий спосіб можуть виявитися такі сталі вирази, стійкі народні порівняння, які важко з'ясувати за допомогою укладених питань програми. Зауважимо, що відповіді опитуваних можуть і повинні виходити за межі вказаного реєстру питань – фіксація цих «відхилень» і має особливу цінність.

5. Необхідно нотувати різні відомості про вживання фраземи, зокрема, що цей вираз знають і вживають переважно представники старшого покоління, що він виходить чи майже вийшов з ужитку. Коли йдеться про якісь специфічні та рідковживані назви (компоненти фразем), подавати записаний транскрипцією контекст (речення), який би ілюстрував вживання цих слів.

6. Найякісніший запис усного мовлення можна здійснити за допомогою цифрового диктофона або мобільного телефону з функцією «Диктофон». Під час записування потрібно забезпечувати достатню відстань від мікрофона до інформатора, непомітно для нього увімкнення апарату. Треба також уникати додаткових зовнішніх шумів у приміщенні чи на вулиці.

7. На касеті чи диску із записами усного мовлення повинна бути така інформація: ким і коли було записано матеріал, назва населеного пункту з вказівкою району та області, список інформаторів.

Записи мовлення у цифровому форматі дозволяють зберегти унікальність говірки, зафіксувати всі фонетичні особливості та інтонації, дають змогу при потребі продемонструвати матеріал для аудиторії. Зауважимо, що цінність записів полягає у різноаспектних підходах у діалектологічних дослідженнях: маємо можливість вивчати не тільки фразеологію, а й фонетичні та граматичні особливості говірки, лексичне наповнення, етнолінгвістичні та культурні явища.

8. Записані за допомогою технічних засобів матеріали необхідно оформити письмово у вигляді карток. На кожній картці має бути номер питання програми, відповідь на це питання інформатора, записана точною фонетичною транскрипцією. Оскільки збір матеріалу з фразеології має певну специфіку, тому відповіді здебільшого можуть мати вигляд мікротекстів.

Далі подається паспортизація матеріалу: назва населеного пункту, район та область, рік запису; прізвище, ім'я та по батькові інформатора, рік його народження та освіта.

9. Окремо подається коротка довідка про досліджуваний населений пункт, яка включає історію заселення (коли і ким заснований населений пункт, звідки пішли перші поселенці, давня назва села, етнічний склад та орієнтовна чисельність населення, основні види господарської діяльності); мовне та етнічне оточення села (назви найближчих сусідніх сіл і відстані до них, їх етнічний склад); відстань до найближчого міста, залізничної станції.

Отже, зібраний під час навчальних експедицій матеріал розширить емпіричну базу української діалектології. Його можна використати для укладання словників, у лінгводидактиці вищої шко-

ли: в курсах української діалектології, етнолінгвістики, сучасної української літературної мови, спецкурсах та спецсемінарах, при написанні курсових, дипломних і магістерських робіт з проблем ареальної фраземіки.

Список використаних джерел

1. Атлас української мови : у 3-х т. / ред. кол.: І.Г. Матвіяс, Я.В. Закревська та ін. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1. : Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. – 1984. – 520 с.
2. Березовська Г.Г., Розгон В.В., Тищенко Т.М. Діалектологічна практика : методичні рекомендації / Березовська Г.Г., Розгон В.В., Тищенко Т.М. – Умань : Пронікс, 2005. – 22 с.
3. Глушко М.С. Методика польового етнографічного дослідження : навч. посібник / М.С. Глушко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 288 с., іл.
4. Грещук В.В. Діалектологічна практика: методичні рекомендації до проведення діалектологічної практики (для студентів філологічного факультету спеціальності «Українська мова і література» / В.В. Грещук. – Івано-Франківськ, 1983. – 24 с.
5. Грещук В.В., Вакалюк Я.В. Діалектологічна практика: програма для студентів спеціальності 2102 «Українська мова і література» філологічних факультетів педагогічних інститутів УРСР / В.В. Грещук, Я.В. Вакалюк. – К., 1988. – 24 с.
6. Дейниченко Н.П. Питання вивчення зоологічної лексики рідного краю в курсі «Українська діалектологія» : методичні поради / Н.П. Дейниченко. – Суми, 1984. – 119 с.
7. Інструкційна програма з питальником для збору лексики з тваринництва / уклад. В.М. Куриленко. – Глухів, 1978. – С. 34.
8. Конобродська В. Л. Курсова і дипломна роботи з етнолінгвістики: навч. посібник / В.Л. Конобродська. – Житомир : «Полісся», 2003. – 236 с.
9. Матвіяс І.Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови // Питання фразеології східнослов'янських мов : тези респ. наукової конференції – К. : Наук. думка, 1972. – С.147-148.
10. Міняйло Р. Діалектні фразеологічні одиниці у словниках // Діалектологічні студії.1. : Мова в часі і просторі / відп. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 392-397.
11. Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія / В.Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко – К. : Знання, 2007. – 494 с.
13. Шеремета Н.П., Коваленко Н.Д. Навчальна практика з діалектології: навч. посібник / Н.П. Шеремета, Н.Д. Коваленко. – Кам'янець-Подільський : Інформаційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського державного університету, 2003. – 84 с.

Summary. Authentic and thoroughly fixed dialect material is of a great importance for linguistic researches of different aspects.

In the article the general demands to the field researches in dialectology are outlined, the methodological recommendations about collecting and categorizing of phraseological units of dialect language have been suggested for the first time.

Key words: phraseological unit, field researches, dialectology, questionnaire program, dialect language.

УДК 811.161.2'367

Р.В.Козак

КОГНІТИВНО – ПРАГМАТИЧНЕ СПРЯМУВАННЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗАСОБІВ – РЕПРЕЗЕНТАНТІВ КОНЦЕПТУ ЕКСПРЕСИВ В УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

У пропонованій статті автор робить спробу обґрунтувати поняття «концепт експресив» та визначити місце останнього у системі синтаксичних концептів. Виокремлено різновиди експресії у різних типах синтаксичних одиниць, описано найхарактерніші експресиви, що уможливають презентацію глибинних механізмів моделювання синтаксично репрезентованих концептів й у цілому динаміку мовленнєво-мислительних процесів.